Оригинални научни рад

Милутићин Д. ЖИВКОВИЋ*

Институт за српску културу – Приштина, Лепосавић

Душан М. ПОПОВИЋ**

ОШ „Др Ибрахим Бакић“ Лескова, Тутин

СВЕШТЕНИК ЛУКА ПОПОВИЋ – ПАРОХ СУВОДОЛСКИ (1. МАРТ 1890 – 21. ФЕБРУАР 1943)***

Апстракт: Чланак прати животни пут и свештеничку каријеру Луке Поповића из Сувог Дола, Штавички срез, у међуратном и ратном периоду. Акцента је стављена на духовни и национални рад у тутинском крају, како његов, тако и угледне породице Поповић из које је потицао, односно на његово држање у току окупације Србије у Другом светском рату и трагичну смрт. Рад је писан на основу архивске грађе похрањене у Архиву Југославије, Архиву Србије, Архиву Српске православне цркве, Архиву историјског одељења Генералштаба Републике Италије, богатој личној архиви Луке Поповића, периодици и одабраној научној литератури.

Кључне речи: Лука Поповић, свештеник, парох, Суви До, Штавички срез, Милутин Поповић, парохија, епископ, епархија, црква.

Парох суводолски Лука Поповић потицао је из једне од најугледнијих пештерских породица, која је Србима покољењима давала свештенике и националне раднике. Он није био изузетак, па се у зрелим годинама определио за црквени позив. Суводолску парохију преузео је од свог оца Милутина, настављајући тако породичну традицију. Током агилног рада у међуратном периоду Лука Поповић је био подједнако посвећен како црквеним пословима, тако и онима од националног и културног значаја. Управо то га је учинило метом напада муслиманских сецесиониста из тутинског краја,

* научни сарадник, mzivkovickv@gmail.com

** професор историје, mardanehoda@gmail.com

*** Рад је написан у оквиру пројекта *Материјална и духовна култура Косова и Метохије* (ев. бр. 178028), који је одобрило и финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

али и албанских власти које су на овом простору инсталиране после пропасти Краљевине Југославије 1941. године. Један од њих ће и окончати Поповићев живот две године касније. Његово убиство се стога мора посматрати из контекста дугогодишњег прогона Срба из Штавичког среза, тј. као чин који је тај процес увео у завршну фазу.

Нестабилне друштвено-историјске прилике крајем 19. и почетком 20. века, које су обележиле последњи период османске владавине Старом Србијом, погађале су највише православно хришћанско становништво. Трпећи разне облике репресалија, управо у периоду опадања моћи Османског царства, оно мигрира у крајеве које је сматрало слободнијим. На упражњена огњишта долазе муслимански мухацири који, уз благонаклоност турских власти, Србима отимају земљу и на тај начин продубљују међуверски јаз (Авдић 1989: 115). У село Суви До, у којем је живело и племе Поповића са вишевековном свештеничком традицијом (до тада више од 40 свештеника), насељени су мухацири, који су бројчано чинили половину житеља (Мушовић 1985: 53–56). То ће довести до интензивирања обрачуна између комита из редова муслиманског и хришћанског живља, што је за последицу имало бројна убиства, пљачке, паљевине кућа итд.

У таквим временима родио се у Сувом Долу, 1. марта 1890. године, Лука Поповић.¹ Неки извори као године рођења помињу 1894.² и 1899. (Поповић 1998: 143). Међутим, те године не можемо узети као тачне јер не одговарају већини писаних, а ни усмених извора. Рођен је у свештеничкој кући од родитеља Милутина и Марије Поповић (рођене Марковић из села Шароња). Имао је два брата: Јеремију (1873) и Ћиру (1887), те сестре Јелу и Босиљку (Исто: 138–146). Како наводи његова ћерка Горица Бојовић (1929), као особа је био „скроман и сталожен човек, чак, меланхолик“.³

Лукин отац, стари поп Милутин, син свештеника Василија Поповића, имао је великог утицаја на његов одгој. Рођен је 2. фебруара 1846. године у Сувом Долу. После завршене основне школе 1868. године посветио се црквеном позиву. За ђакона је међутим, постављен тек 20. априла 1880. године, а за свештеника пет дана касније. Суводолску парохију је преузео

1 Патријаршијски управни одбор Српске православне цркве (СПЦ), док(умент) бр(ој) 7914, 22. јун 1936. године, 1; Рашко-призренска епархија, док. бр. 836, 11. мај 1938. године, 1; Документи су део личне архиве Луке Поповића, која је у власништву његовог унука Саше Поповића из Београда. Њему овом приликом срдечно захваљујемо на уступљеном историјском материјалу.

2 Архив Српске православне цркве (АСПЦ), фонд Свети архијерејски синод СПЦ (1919–1940) – у обради, Матичне књиге православног свештенства Краљевине СХС/Југославије, П/642, Лука Поповић.

3 Казивање Горице Бојовић, Лукине ћерке, забележено у Београду 29. септембра 2018. године.

августа исте године и осплуживао је више од 40 година.⁴ Важио је за угледног човека чији је ауторитет поштован како међу хришћанским, тако и међу муслиманским становништвом.

Време у којем је Лука Поповић одрастао било је испуњено егзистенцијалном несигурношћу. Чести напади муслиманских одметника на кућу његовог оца учиниће му живот врло тешким. Почетак 20. века обележиће и побуне Срба и муслимана против османских намета (Раоничка буна). У њима ће српски живаљ 1903. и 1906. године предводити свештеник Милутин Поповић, а на чело муслиманског становништва, које се првима придружило, 1903. године стао је Нуман Коничанин (Поповић 2003: 62), а три године касније и Али хоџа из Делимеђа (Селимовић 2013: 52). У току 1903. године Милутин Поповић је у тајности отворио прву световну школу која је, уз дозволу османских власти, званично почела да ради наредне, 1904. године. Један од првих полазника био и млади Лука Поповић. Посао учитеља добио је његов седамнаест година старији брат, Јеремија.

Слика 1. Лука Појовић (први свештеник слева) са свештеницима изред Пећке ѧаѧријаршије (фото: Саша Појовић)

Пред Први балкански рат на суводолску породицу Поповића неколико пута су извршени оружани напади од стране муслимана, али безуспешно. Један од њих био је осујећен захваљујући пријатељској породици Шкријеља из села Бороштице.⁵ По завршетку тог рата Лука Поповић са својим оцем

4 АСПЦ, фонд Свети архијерејски синод СПЦ (1919–1940) – у обради, Матичне књиге православног свештенства Краљевине СХС/Југославије, II/647, Милутин Поповић.

5 Казивање Комнена Поповића (1929) из Сувог Дола забележено 10. августа 2007. године.

активно учествује у смиривању тензија током акције одузимања оружја од мухамеданаца, спасавајући бунтовне појединце који нису хтели да предају пушке или су чак пружали оружани отпор. Захваљујући поверењу које су уживали код придошних добровољаца из Црне Горе, Милутин и Лука су успели да ублаже напетост у селима Ђерекарама, Лескови, Грацу итд. Изузетак је био Суви До, у ком су црногорски добровољци хтели да „наплате крв“ коју су им били дужни појединци из одметничке породице Љаљевића,⁶ па су били решени да нападну село. У томе их је спречио Милутин Поповић организовавши оружану одбрану састављену од Срба и муслимана (Мушовић 1985: 64).

Вероватно захваљујући томе он је изабран за првог председника ослобођене Суводолске општине. Његов син Лука је у међувремену наставио са школовањем и после основне школе завршава три разреда гимназије. Затим 1913. године одлази у Краљево да би уписао пољопривредну школу. Завршава први разред „Сточарско-ратарске школе“ 14. јула 1914. године, али даље похађање наставе прекида почетак Великог рата у којем Лука активно учествује.⁷

У редове српске војске ступио је 6. октобра 1915. године.⁸ Током борби бива тешко рањен, па је 1916. године пребачен у француску поморску базу у Бизерти на северу Туниса (Поповић 2003: 336). Ускоро је, међутим, морао бити послан на лечење у Француску (Поповић 1998: 143). После опоравка прикључује се оперативној војсци и учествује у пробоју Солунског фронта (Поповић 2003: 336). Као активни војник биће у униформи све до априла 1919. године, када се враћа у родно место. Носилац је Албанске споменице и медаље ратне 1914–1918. године.⁹

После демобилизације Лука Поповић је 6. децембра 1919. године постављен за деловођу у Суводолској општини. На овом радном месту ће се задржати све до 10. августа 1922. године, када је разрешен дужности по сопственој молби.¹⁰ Пре тога, 16. марта 1920. године, оженио се Марицом

6 Казивање Јаблана Ђуровића из Сувог Дола забележено 24. јуна 2015. године; казивање Добросави и Пере Ивезић из Метикоша (код Краљева) 27. маја 2017. године; казивање Комнена Поповића из Сувог Дола забележено 10. августа 2007. године.

7 Општина Божетићка (Нововарошки срез), док. бр. 1395, 3. јун 1937. године, 1; Патријаршијски управни одбор СПЦ, док. бр. 7914, 22. јун 1936. године, 1; Православни епископ Епархије Рашко-призренске, док. бр. 836, 11. мај 1938. године, 1; АСПЦ, фонд Свети архијерејски синод СПЦ (1919–1940) – у обради, Матичне књиге православног свештенства Краљевине СХС/Југославије, II/642, Лука Поповић.

8 Министарство војске и морнарице – ађутантско одељење III, док. ађ. бр. 18226, 11. август 1937. године, 1.

9 АСПЦ, фонд Свети архијерејски синод СПЦ (1919–1940) – у обради, Матичне књиге православног свештенства Краљевине СХС/Југославије, II/642, Лука Поповић.

10 Суводолска општина (Штавички срез), док. бр. 619, 16. мај 1936. године, 1.

Чукановић (18. 7. 1899)¹¹ из села Распоганче, општина Штаваљ, Сјенички срез. Са њом је имао шесторо деце: Жарка (1920–1922), Добрилу (12. 2. 1922), Олгу (18. 3. 1923), Градимира (9. 3. 1925–1999), Горицу (12. 2. 1929) и Владету (1932–1991).¹²

Лука започиње свештеничку каријеру 1922. године, када се његов отац Милутин „одрекао“ Суводолске парохије округа Рашког у име свог сина. Епископ Рашко-призренски Михаило (Шиљак) је Луку рукоположио у чин ѧакона 11. децембра 1922. године, а у чин свештеника неколико дана касније, 18. децембра, у Саборном храму св. Великомученика Георгија у Призрену. Одлуком „Е. Бр. 815.“ од 19. децембра исте године Поповић је добио намештење пароха суводолског „са свим правима и принадељностима“. На нову дужност ступио је 3. априла 1923. године пошто је Милутин Поповић одступио пар дана раније, тачније 30. марта.¹³

Милутин је ипак у својству „пароха Суводолског у оставци“ наставио да врши део црквених послова, помажући сину још неколико година. Епископ Михаило га је већ 15. априла 1923. године одликовао правом ношења набедреника, а наставио је да добија и нешто новца као плату.¹⁴ За свој предани дугогодишњи духовни и национални рад Милутин Поповић је 1925. године награђен Орденом Св. Саве V реда.¹⁵

Као „неквалификованом свештенику“ Луки Поповићу је од стране Министарства вера Краљевине СХС одређена дневница од осам динара, док је бир за целу парохију износио 838 динара на годишњем, тј. 70 динара на месечном нивоу.¹⁶ Бир је, иначе, током 1922. године увећан за 216 динара, прикупљањем пореза од српских мештана Расна, Кијеваца, Буђева, Долића, Беоца и Бољара, све села у Сјеничком срезу.¹⁷ Он је временом наставио да расте, па је тако 1934. године износио 538 динара на месечном, односно 6456 динара на годишњем нивоу, иако Рашко-призренска епархија није важила за једну од богатијих унутар СЦП.¹⁸ Поповић је на име

11 АСПЦ, фонд Свети архијерејски синод СЦП (1919–1940) – у обради, Матичне књиге православног свештенства Краљевине СХС/Југославије, II/642, Лука Поповић.

12 Казивање Горице Бојовић из Београда забележено 29. септембра 2018. године.

13 Архив Југославије (АЈ), фонд 69, Министарство вера Краљевине СХС (МВ), кут. 200, ф. Лука Поповић, док. бр. 6323, 13. јун 1923. године, 1; *Гласник Српске Православне Патријаршије (Гласник)* за 1. фебруар 1923. године, 33–34.

14 *Гласник* за 15. април 1923. године, 115.

15 АСПЦ, фонд Свети архијерејски синод СЦП (1919–1940) – у обради, Матичне књиге православног свештенства Краљевине СХС/Југославије, II/647, Милутин Поповић.

16 АЈ, фонд 69, МВ, кут. 205, ф. Лука Поповић, док. бр. 844, 20. април 1923. године, 1–2.

17 Исто, док. бр. 1283, 15. март 1923. године, 1; Бир за Милутина Поповића као свештеника суводолског до тада је убиран само у Штавичком срезу, односно Суводолској, Рибарићској, Годовској, Мелајској, Мојсторској и Тутинској општини. Тако је износио 622 динара. Исто, док. бр. 2521, 14. март 1923. године, 1.

18 Патријаршијски управни одбор СЦП, док. бр. 13154, 16 септембар 1936. године, 1; Од 19 епархија за чији су приход постојали подаци, Рашко-призренска се по његовој

чланова породице примао и „додатак на скупшћу“. Њега је почео да добија од 20. маја 1923. године. Све припадности је примао преко Окружне финансијске управе у Новом Пазару.¹⁹

Слика 2. Положај Сувој Дола на карти Зетске бановине (означен крсјом)
(Време за 13. октобар 1929. године)

На другој страни, сукоби око земље која је аграрном реформом припала чифчијама, учиниће свакодневницу у Старом Расу, а тиме и у Сувом Долу, поново несигурном. Ситуација је била таква да се, према сведочанствима савременика, са пушком ишло на орање. Као водећи духовно-световни представници администрације Краљевине СХС, Милутин, Лука и Јеремија Поповић били су на мети муслиманских одметника, који су прижељкивали повратак старог османског система. Познати комита Јусуф Мехоџић је у неколико наврата пљачкао имовину Поповића.²⁰ Несигурност, отимачине и убиства натерале су учитеља Јеремију Поповића да 1922. године упути молбу школском надзорнику у Београду за премештај, образлажући то опасношћу од одметника (Качапор 1985: 196).

Свештеник Милутин Поповић преминуо је 29. новембра 1926. године у 80-тој години живота. Тако пастирски рад у Суводолској парохији потпуно

висини 1937. године налазила на 13, 1938. године на 12, 1939. године на 13. и 1940. године на 18 месту. Гласник за 2. јун 1940. године, графикон бр. 12.

19 АЈ, фонд 69, МВ, кут. 205, ф. Лука Поповић, док. Пријава М. С. бр. 17, 20. мај 1923. године, 1; Исто, док. бр. 265, 2. април 1923. године, 1.

20 Казивање Комнена Поповића (1929) из Сувог Дола забележено 10. августа 2007. године.

прелази у руке Луке Поповића.²¹ Исте године епископ Михаило доноси одлуку да, услед недостатка свештеника, неколико села парохије Оклачке – Мојстир, Црна Река (са црквом), Пероше и Јелиће, привремено опслужује парох Суводолски, а остала свештеници Придворички и Велебрешки.²²

Слика 3. Гробно место свештеника Милутина Појовића (фото: Душан Појовић)

Затим је, могуће је 1929. године, под привремену управу Поповића стављена и упражњена парохија Добрињска. Он је ту дужност обављао све до 15. јануара 1931. године када је епископ Серафим (Јовановић) „по молби“, на ту позицију поставио свештеника Уроша Поповића, бившег пароха Лубничког, Берански срез. Лука је добио задатак да га уведе у нову дужност.²³ Урош му је био стриц и потицао је такође из свештеничке породице, пореклом из села Азана у Беранском срезу (Сандић 2013, Света литургија и парастос...). Поступајући по заповести, Поповић му је 3. фебруара уредно предао парохију, скупа са архивама парохије Добрињске и цркве у Тутину, књигама умрлих и рођених итд.²⁴

21 АЈ, фонд 69, МВ, кут. 200, ф. Лука Поповић, док. бр. 480, 24. јануар 1927. године, 1.

22 Духовни суд Рашко-призренске Епархије, док. бр. 794, 3. март 1926. године, 1; Православни протопрезвитар Окр. Рашког, бр. 363, 8. март 1926. године, 1.

23 Духовни суд Рашко-призренске епархије, док. бр. 177, 15. јануар 1931. године, 1.

24 Записник о примопредаји дужности рађен 3. фебруара 1932. године у Сувом Долу, 1.

У то време донесен је нови устав СПЦ који је ступио на снагу 16. новембра 1931. године. Рашко-призренска епархија је по њему препустила епархије прибојску, пријепољску и нововарошку Дабробосанској митрополији са седиштем у Сарајеву, док су јој присаједињене неке од оних које су раније припадале укинutoј Пећкој епископији.²⁵ Једно од архијерејских намесништва епископије (V) налазило се у Новом Пазару. Од 15. марта 1932. године као његов в.д. јавља се свештеник Душан Крсмановић, парох I Новопазарске црквене општине. Намесништво је бројало 15 црквених општина распоређених у Дежевском, Сјеничком и Штавичком срезу. Овај потоњи покривале су две општине: Суводолска (са центром у Сувом Долу) и Тутинска/Добрињска са центром у истоименој вароши.²⁶

Лука Поповић је током дугогодишњег међуратног службовања више пута био унапређиван. Дана 22. јуна 1936. године је уведен у I степен IX групе, што му је донекле увећало припадљивости.²⁷ До 1940. године већ је ушао у II степен VIII групе, да би га децембра исте године епископ Серафим својом одлуком увео у I степен VIII групе.²⁸ Поповићу се тада било навршило 18 година од почетка вршења свештеничке службе.

Његов највећи пројекат у међуратном периоду био је покушај да се обнови средњовековна православна црква у Сувом Долу (тачније у месту Караца). Њен положај давао јој је посебан значај будући да је на том месту 1809. године Карађорђе Петровић тријумфовао у чувеној Суводолској бици против османске војске. Поповић је стога у мају 1928. године од рашко-призренског епископа Михаила тражио одобрење за почетак радова. Он му је дао благослов и дозволио да оформи „заједно са месним парохом нарочити одбор из најугледнијих и православљу најоданијих представника тамошњег (суводолског, П. А.) православно-српског живља“, који је за потребе подизања древне богомоље имао „купити прилоге по округу Рашком, а по потреби и округу Звечанском“. Ово „колико хришћанско, толико и национално дело“ Поповић је требало да оствари са тадашњим протојерејем округа Рашког Нићифором Цветићем из Новог Пазара.²⁹

Међутим, пошто је епископ Михаило умро 25. августа 1928. године било је неопходно затражити и благослов од новог епископа Рашко-призренског Серафима који је устоличен 29. октобра 1928. године.³⁰

25 Гласник за 15. фебруар 1932. године, 51.

26 Гласник за 15. мај 1932. године, 146; Гласник за 23. јул 1932. године, 276; Гласник за 3. децембар 1932. године, 578.

27 Патријаршијски управни одбор СПЦ, док. бр. 7914, 22. јун 1936. године, 1.

28 Исто, док. бр. 4030, 10. март 1941. године, 1.

29 Православни Протопрезвитар окр. Рашког, Нови Пазар, док. бр. 670, 1. мај 1928. године, 1.

30 Епископ Михаило је био на том положају од 30. новембра 1920. до 25. августа 1928. године. Сахрањен је 26. августа у цркви Св. Ђорђа у Призрену а опело су му држали

Он је до краја априла наредне године потврдио одлуку свог претходника и Луки Поповићу дозволио да настави рад на обнови храма. Стога је организован посебан Одбор за подизање цркве у Сувом Долу на чијем су челу били Поповић, као пре дседник, и његов брат од стрица Обрен Поповић, као секретар.³¹

Слика 4. Свештеници Рашког округа при дочеку епископа Рашко-џирзренског Михаила (у средини) 25. јуна 1928. године у Новом Пазару. Лука Појовић стоји први слева у другом реду (фото: Саша Појовић)

Да би обезбедио средства за подизање цркве, Лука се обратио и краљу Александру I Карађорђевићу. Писмом послатим 14. децембра 1929. године он је замолио југословенског монарха за материјалну помоћ („Знајући да Ваше Величанство води очинску бригу о своме народу и о сваком крају своје драге домовине, са овом молбом узима слободу да [...] замоли да Ваше Величанство подари Своју велику милост са прилогом за подизање овог Св. Храма“).³²

српски патријарх Димитрије и скопски митрополит и будући патријарх српски Варнава (Росић). Гласник за 15. септембар 1928. године, 273–274.

31 Молба Министарству пољопривреде у Београду за новчану помоћ ради подизања цркве у Сувом Долу-Караџи од 27. јула 1939. године, 1.

32 Део писма свештеника Луке Поповића краљу Александру Карађорђевићу од 14. децембра 1929. године, 1–2.

Нисмо успели да утврдимо да ли је или не краљ Александар одобрио средства за изградњу цркве у Сувом Долу. Познато нам је ипак да је Поповић поново тражио материјалну подршку од југословенске владе 25. јуна 1939. године (недостаје назив министарства којем се обратио). Пишући да је „српски народ овога краја повео акцију, и ако данас у сиромаштву, да се у Сувом Долу подигне спомен црква Вожду Карађорђу, да би Му се на тај начин одужио и уједно сачувао успомену свету на Њега за будуће генерације“, парох суводолски се пожалио да и поред великих издатака, локални Срби нису успели да прикупе довољно новца. Сходно томе он је замолио да 100.000 динара, колико је недостајало, донира влада из Београда.³³

Слика 5. Факсимил писма Луке Појовића краљу Александру Карађорђевићу из 1929. године (фоџо: Саша Појовић)

Пошто из престонице није стизао одговор јер је пала још једна у низу влада, Поповић је морао опет да узима перо у руке. Министарству пољопривреде се обратио 27. јула 1939. године. Уз извесну дозу прекора он је информисао министра Бранка Чубриловића да „и после 20 година слободнога живота овај наш национални крај Стари Рас, колевка Српства – од Лима до Ибра, нема нигде Српске цркве“, док римокатоличка црква нуди „300.000 динара“

33 Одбор за подизање спомен храма вожду Карађорђу, док. бр. 3, 25. јун 1939. године, 1.

за подизање цркве на Пештери због само неколико верника („једне жене и троје деце“). Подсећајући га на углед своје породице („дала 42 свештеника и која је вековима била на националним борбама у овим крајевима“) Поповић је и од Чубриловића затражио поменутих 100.000 динара.³⁴

Изгледа да ни овај апел агилног суводолског пароха није уродио плодом, а ако којим случајем и јесте, изградњу храма је обуставио Други светски рат, који на простор Краљевине Југославије стиже са пролећем 1941. године. У месецима пре окупације већ се осећала напетост у Штавичком срезу. Непознати људи су крстарили Суводолском општином, а несташице хране и разне крађе биле су све чешће. Долази и до сукоба око отплаћене и законом добијене земље коју су неки муслимани и даље сматрали беговском, док су је други сматрали чифчијском. Лука Поповић се у овим размирицама држао по страни, настављајући свој духовни рад међу хришћанима са Пештери.³⁵

Слика 6. Нови завет (лево) и шредник (десно) свештеника Луке Појовића (фојшо: Саиша Појовић)

Из краткотрајног Априлског рата југословенска војска је изашла поражена, а земља коју је бранила разбијена је и подељена између Немачке, Италије и њихових савезница. Иако су Штавички срез³⁶ окупирали Немци,

34 Молба Луке Поповића Министарству пољопривреде, 27. јул 1939 године, 1–2.

35 Православно архијерејско намесништво Новопазарско, док. бр. 456, 30. јун 1941. године, 1.

36 Чинило га је 1941. године пет општина и то: Делимеђска, Радуовачка, Ибарска, Суводолска и општина Тутин. Према подацима из 1929. године срез је имао 12.839, а према онима 1931. године 16.602 становника. Међу њима је било 13.880 муслимана и 2.711 православаца. Што се тиче Суводолске општине, она је имала 319 кућа (365 домаћинства) са 2491 становника. Од тога је 2109 лица било исламске, а 382 хришћанске вероисповести (381 православац и 1 римокатолик). До окупације број житеља Штавичког среза је нарастао до 24.000 – око 20.500 муслимана и 3.500 православаца. Архив Србије (АС), Ђ-7, Обласни комитет за Санџак (ОКС), кут. 1, ф. 2, док. Извештај среског поверенства КИЈ среза Тутинског, 1; *Defenitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, knj. 1, Beograd, 1937, 121; *Isto*, knj. 2, Beograd, 1937, 121; *Време* за 13. октобар 1929. године, 4.

он је Бечким уговорима припојен Италији. Њена посадна војска, у виду делова 38. дивизије „Пуље“ (Puglie), ушла је у Тутин током лета 1941. године.³⁷ Срез је затим припојен албанском протекторату са центром у Тирани. Сходно административној подели „Велике Албаније“, он постаје Тутинска потпрефектура/срез у оквиру Пећке префектуре/округа.³⁸ Суви До се као једна од башкија/општина Тутинске потпрефектуре нашао на самој граници два италијанска поседа на Балкану – Гувернатората Црне Горе и „Велике Албаније“.

Слика 7. Лука Пойовић са женом Марицом. На њрсима носи орден из Првој светској ратна (фото: Саша Пойовић)

Такав положај показао се као отежавајући по локално становништво, поготово оно хришћанске вероисповести, које је у већини насељавало Суви До.³⁹ Како је писала команда дивизије „Пуље“ из Призрена, пошто су општине Суви До и Делимеђе пре рата биле везане за Тутин и будући да је муслиманско становништво стопроцентно желело да остане у Албанији, оне су уврштене у оквире потпрефектуре Тутин, иако је требало да припадну

37 Више о томе видети у: Милутићин Живковић. „Штавички срез током прве године окупације (април–децембар 1941. године)“. *Башкијина*, 39, 189–208.

38 Ова територија је заједно са италијанским деловима Косова, 12. августа 1941. године припојена Албанији и стављена под управу Високог комесаријата за Косово, Дебар и Стругу. Његове функције је почетком децембра исте године преузело Министарство за ослобођене крајеве. Албанске власти су организовале три префектуре са центрима у Приштини, Призрену и Пећи, које су имале у свом саставу 14 потпрефектура. Nenezic S. Dragan, *Jugoslovenske oblasti pod Italijom 1941–1943*, Beograd, 1999, 143, 147.

39 АС, Г-2, Комесаријат за избеглице (КИ), ф. 24, р. 52/1944, 1.

Сјеничком срезу црногорског гувернатората.⁴⁰ О томе колико су албанске власти бринеле о овој зони (као путу ка Сјеничком и Бијелопољском срезу), сведочи наређење пећког префекта Џелала Превезе (Preveza) од 2. априла 1943. године. Он у њему моли албанско министарство унутрашњих послова да утиче на италијанску војску да што боље брине о локалном муслиманском становништву Суводолске и Делимеђске општине, пошто оне нису формално у саставу његове префектуре.⁴¹ Поменуће општине су тако представљале „сиву зону“ која је правно и политички припадала Црној Гори, а административно и војно „Великој Албанији“. Стога је овај простор постао расадник криминалних делатности⁴² и база за нападе на српско становништво у Сјеничком и Дежевском срезу.⁴³

Овакви услови проузроковали су насиља сваке врсте над Србима Суводолске општине. Већ почетком јула 1941. године (8–10. јула) четовођа Синан Паљевац је са албанском жандармеријом и наоружаним муслиманским сељацима ушао у српски део насеља у Сувом Долу и три дана, под

40 Када је са Цетиња стигла иницијатива да се поменуте општине половином септембра 1942. године предају Гувернаторату, потпрефект у Тутину је одбацио наредбу под образложењем да би промена статута Делимеђске и Суводолске општине довела до побуне локалног муслиманског становништва. Затим је од виших италијанских власти стигао предлог да се муслимани иселе из ових крајева на територију „Велике Албаније“. Команда дивизије „Пуље“ је одбацила ову идеју сматрајући да би то изазвало револт муслимана, али и нова насиља над малобројним Србима. Стога је предложила да се очува тренутно стање и формира мешовита управна власт до краја рата. Archivio dell'Ufficio storico dello Stato maggiore dell'Esercito (AUSSME), 38. divisione di Fanteria „Puglie“, bus. N-5/979, Comando della compagnia R. Guardia di finanza di Tutin, Rastrellamento armi al confine serbo-albanese-montenegrino, Nr. 5329, 6.10.1942, 1–2.

41 Arkivi Qendror Shtetitor (AQSh), fondi 149, v(itti) 1943, d(okumenti) II-144, 1.

42 После рата југословенске власти су за ратне злочине теретиле 120 лица са подручја Тутинске потпрефектуре – 119 муслимана и једног хришћанина. АС, фонд Безбедносно информативне агенције (БИА), збирка 175, Муслиманске банде, ф. 10, 1–10.

43 О критичној стању на овом простору извештавао је 6. октобра 1942. године командант чете италијанских финанса у Тутину потпоручник Граци (Gracci). Он је обавестио Команду II сектора италијанске граничне страже о лошој безбедносној ситуацији у местима Делимеђе и Мелаје, па линијом све до Сувог Дола. У овим муслиманским селима једина оружана снага било је малобројно људство царинске службе у селу Мелаје (14 финанса). Због тога, али и неприступачности Пештера, на овом простору се, према Грацију, скупљају добро наоружане банде муслимана, које је било немогуће сузбити. Италијански официр је даље у извештају навео да приликом честих изгреда његови људи из горе наведених разлога касне са увиђајима, а да локално становништво у страху од последица не жели никога да пријави. Ову „граничну рупу“ са стране Гувернатората Црне Горе нико није надгледао из италијанског гарнизона у Сјеници, што је преступницима омогућавало да је лако прелазе. Када би неко и био ухапшен, изјављивао би да је из места које припада Црној Гори, па цариници нису могли да га процесуирају. AUSSME, 38. divisione di Fanteria „Puglie“, bus. N-5/979, Comando della compagnia R. Guardia di finanza di Tutin, Rastrellamento armi al confine serbo-albanese-montenegrino, Nr. 5329, 6.10.1942, 1–2.

образложењем разоружања становништва, спроводио саслушања, батињања и пљачку Срба. Истраге су спровођене у згради општине, где су сужњи везивани ланцима и тако тучени (Ђуковић 1964: 81).⁴⁴ Од тог догађаја, убиства, пљачке, изнуде, отмице девојака итд, постале су свакодневница за суводолске Србе, чиме је отпочео талас њиховог исељавања.⁴⁵

У таквој атмосфери се на удару нашла и породица Поповића. Према сведочанству Лукине ћерке Олге Поповић, датом 27. марта 1944. године у канцеларији Среског одбора за избеглице и пресељенике у Рашки, породица је још у августу 1941. године морала да „под притиском неодговорних муслимана“ („свакодневне претње смрћу“) побегне у Нови Пазар. Тамо су се, иначе, Лукина деца школовала пре рата. Поповићи ни овде нису нашли мир, јер су крајем септембра почели верски сукоби (Живковић 2018: 98–129) у троуглу Ибарски Колашин – Нови Пазар – Рашка. Лука Поповић је био међу таоцима који су почетком новембра били стављени у притвор у зграду суда, одакле су пуштени тек доласком немачке војске у Нови Пазар 7. децембра 1941. године.⁴⁶

После изласка на слободу Поповић се са супругом и петоро деце вратио на огњиште у Сувом Долу. И поред „разних непријатности од стране Турака“ у виду сталних претњи да ће бити убијен, а његове ћерке отете, он остаје у селу све до новембра 1942. године. У међувремену муслимани су му опљачкали око 100 оваца, 50 говеда и „све што су имали од имовине“. Дана 6. новембра извршен је и напад на домаћинство Поповића. У њихову кућу бачена је ручна бомба, од чије експлозије је Лукина жена Марица изгубила десно око. Акцију су извршиле прве комшије: Хаџибулић, Салко Ганевић, Делија Шкријељ и Зуко Шкријељ. Поповић је са породицом одмах избегао у Тутин под заштиту италијанских власти (стан му био недалеко од касарне),

44 Историјски архив Краљево (ИАК), фонд 420, НОБ, кут. 14, реферат В. Поповића, Хроника Тутина и среза Штавичког, 152, 159; Пре саслушања и батињања у општини, људи Синана Паљевца окупили су суводолске Србе у неколико заселака Сувог Дола. Једна група са њим на челу је, испред куће Косте Поповића уз ручак, сировом батином и мокрим конопцем делила правду (Поповић 2003: 154–162). Друга група је „преко трупаца моткама и конопцима“ тукла Србе из Боровца (заселак Сувог Дола). Батињања су се дешавала и по кућама. Радивоје Ивезић је умро од последица тортуре које су над њим спровели Зуко и Амир Ђерлек из Тутина. Такође је „на мртво име“ пребијен и Милисав Миљковић недалеко од села Лескове. Казивање Добросав Ивезића из Метикоша забележено у Метикошу 27. маја 2017. године; Казивање Богдана Илића из Метикоша забележено у Метикошу 10. фебруара 2017. године.

45 Суводолка Огла Поповић о томе је сведочила на следећи начин: „Од јула 1941 године отпочели су прогони становништва српске народности, који су трајали од овог времена све до потпуног напуштања села општине Суводолске као и целокупне територије среза Штавичког, које је извршено од септембра 1943. године до данас (9. мај 1944, П. А.)“. АС, Г-2, КИ, ф. 24, р. 51/1944, 5; Исто, р. 52/1944, 1; ИАК, фонд 420, НОБ, кут. 14, реферат В. Поповића, Хроника Тутина и среза Штавичког, 216, 227, 229.

46 АС, Г-2, КИ, ф. 24, р. 50/1944, 1.

док је жену Марицу и ћерку Олгу послао у болницу у Косовску Митровицу. У Тутину је породица радила разне физичке послове да би се издржавала, а Поповић је преузео на себе и служење литургије у градској цркви.⁴⁷ У Сувом Долу се за то време у празну кућу Луке Поповића са породицом уселио Салко Ганевић. Ту је сместио и штаб своје чете (Поповић 1998: 94). Поповићи ни у центру Тутинске потпрефектуре нису били безбедни. Глава породице, свештеник Лука је током недељне литургије 21. фебруара 1943. године, на верски празник Св. Теодора Стратилата, убијен од стране неколико муслимана. Тог дана су у тутинској цркви страдали још и парох тутински Урош Поповић и црквени тотор и звонар Јаблан Раковић из Лукавице. Троструко убиство извршено је око 8:00, када су тројица муслимана наоружана пушкама и пиштолима упала у цркву и ликвидирала Поповиће и Раковића. Жртве су пре егзекуције мучене ударцима кундака и пиштоља и стављањем жара по телу и у уста. Тог јутра на литургији није било парохијана јер су се Срби плашили одласка у цркву. Породице су тек наредног дана, 22. фебруара, сачуване Луку и Уроша Поповића и Јаблана Раковића у дворишту цркве.

За овај злочин одговоран је Салко Ганевић и људство његовог летећег вода међу којим су били: Јусо Зуковић (Хаџић) из села Набоја, Делија Тртовац и Зуко Шкријељ из села Лескове и Амир Кецап (највероватније из Шароња), а међу егзекуторима је било и Поповићевих комшија Сувог Дола и села Доброг Дуба. Ова група муслимана се неколико дана пре убиства разместила у селу Дубову у домаћинству Коца, недалеко од саме цркве, одакле је надзирала богомољу чекајући да се Поповићи појаве.

Према извештају италијанских војних власти локална албанска управа у Тутину није желела да спроведе истрагу поводом овог злочина, а Србима је било забрањено смрћу ако наведу имена убица. Италијани су ипак извршили увиђај и открили кривце, који су због тога уточиште потражили у старој Албанији. На основу овога можемо закључити да су Лука и Урош Поповић плански убијени као прваци преосталог српског живља у тутинском крају, које су власти Тутинске потпрефектуре имале намеру да раселе. Поповићева породица се извесно време задржала у Тутину јер пут ка северу није био безбедан услед честих напада муслимана на збегове. Олга Поповић је са једном од сестара избегла у Рашку током августа, где им се септембра 1943. године придружила мајка Марица са остатком породице.⁴⁸ Ту су дочекали крај рата и ослобођење Србије.

47 Исто; Исто, р. 52/1944, 1.

48 Исто, 1–2; Исто, 2; Архив Југославије, фонд 110, Државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача (ДКРЗ), кут. 825, 705–706; AUSSME, Divisione „Puglie“, bus. N–7/1313, Dal Comando XLIII settore Kossovo at Comando divisione Puglie, Nr. 61, 21. febbraio 1943, ore 12:15, 1; Гласник Српско-историјској културној друштва 'Ђејош', бр. 33, 1974, 75; Казивање Милорада Савића из Добриње забележено

Из какве је породице потицао Лука Поповић говори нам чињеница да је кроз векове дала чак 42 свештеника, да је његов отац Милутин Поповић био национални првак са Пештери који је Србе водио у Раоничкој буни, отворио прву школу у Сувом Дољу (Јеремија Поповић био први учитељ) и био први председник општине после Првог светског рата. Углед и богатство Поповића омогућило је Милутиново школовање половином 19. века, а потом Јеремијино и Лукино неколико деценија касније. Коначно и Рашко-призренски епископ Михаило дозволио је Луки Поповићу да наследи парохију од свог оца.

У тексту смо могли видети колико се Поповић посветио свештеничком позиву за време Краљевине Југославије. Био је 19 година на челу простране Суводолске парохије (покривала села у Сјеничком и Штавичком срезу), док је паралелно са тиме извесно време опслуживао и Оклачку и Добрињску парохију. Истакао се затим у покушају да обнови средњовековну цркву у Сувом Дољу, покушавајући да њен културно-историјски значај стопи са националним (подизање цркве у славу Карађорђевог победе над Османлијама, извештаји о деловању римокатоличке цркве на Пештеру). Његова борба је трајала више од једне деценије, све док је није прекинуо Други светски рат (писао Рашко-призренским епископима, краљу Александру, министру Чубриловићу).

Архивска грађа нам говори да је убиство Луке Поповића и његовог стрица Уроша било осмишљено као вид додатног притиска на преостали српски живаљ у тутинском крају. Прво, Поповићева породица се од почетка окупације нашла на удару локалних муслимана (бег у Нови Пазар, пљачка стоке и покућства, сталне претње смрћу и сл), а ситуација је кулминирала са неуспелим атентатом на њене чланове новембра 1942. године. Друго, убиство Луке Поповића извршили су исти муслимани који су их тада напали (на челу са познатим пљачкашом Салком Ганевићем). Треће, Поповићи су ликвидирани на празник, у цркви, током литургије, што је Србима показало да муслимани више немају скрупула према њиховом прогону. Четврто, цео догађај одиграо се у Тутину, испред италијанских војних власти које су се, услед опструкција албанске цивилне управе (претње смрћу Србима ако сведоче), показале као немоћне да ухвате починитеље. И пето, Лука и Урош Поповић су били издаци породице која је дуго давала политичке и духовне прваке Србима са ових простора, који су се на њих ослањали

28. априла 2018. године; Казивање Јаблана Ђуровића из Сувог Дола забележено 1. октобра 2017. године; Казивање Драгомира Поповића – Драга из Сувог Дола забележено 10. фебруара 2017. године; казивање Добривоја Илића из Сувог Дола забележено 10. фебруара 2017. године; Казивање Комнена Поповића из Сувог Дола забележено 10. октобра 2010. године; Казивање Васа Величанина из Сувог Дола забележено 10. фебруара 2017. године; Казивање Милоша Вучетића из Сувог Дола забележено 9. фебруара 2017. године.

у кризним временима. Њиховим уклањањем Срби су остали без двојице народних вођа и до пролећа 1944. године се потпуно исељавају са простора Тутинске потпрефектуре.

ИЗВОРИ

Архив историјског одељења Генералштаба Републике Италије, фонд дивизије „Пуље“
Архив Југославије, фонд Министарства вера Краљевине СХС (69) и фонд Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача (110)
Архив Србије, фонд БИА и фонд Комесаријата за избеглице српске владе (Г-2)
Архив Српске православне цркве, фонд Светог архиепископског синода СПЦ (1919–1940)
Лична архива Луке Поповића

ШТАМПА

Време, године: 1929.

Гласник Српске Православне Патријаршије, године: 1923, 1928, 1932, 1940.

Гласник Српско-историјској културној друштва 'Ђејош', године: 1974. (бр. 33)

ЛИТЕРАТУРА

- Авдић 1989: Авдија Авдић. „Прилог проучавању исељавања Срба из Новопазарског Санџака од 1850–1912. године“, *Новопазарски зборник*, бр. 13, 111–124.
- Живковић 2018: Милутин Живковић. *Између 'Велике Алабније' и окупиране Србије. Нови Пазар, Тутин и Ибарски Колашин (1941–1944)*. Лепосавић: Институт за српску културу.
- Живковић 2015: Милутин Живковић. „Штавички срез током прве године окупације (април–децембар 1941. године)“. *Башичина*, 39, 189–208.
- Качапор 1985: Саит Качапор. „Јеремија Поповић, први народни учитељ у општини Тутин“. *Новопазарски зборник*, бр. 9, 193–200.
- Мушовић 1985: Ејуп Мушовић. *Тутин и околина*. Београд: Етнографски музеј САНУ.
- Nenezić 1999: Dragan S. Nenezić. *Jugoslovenske oblasti pod Italijom 1941–1943*. Beograd: Vojno-istorijski institut.
- Поповић 1998: Вуле Поповић. *Родослов суводолских Појовића*. Београд: Културно-просветна заједница Републике Србије.
- Поповић 2003: Вуле Поповић. *Пешићерско-шћавички вихори*. Београд: Културно-просветна заједница Србије.
- Поповић 2005: М. Поповић. *Лейолис ОШ „Јован Појовић“ Лескова*. Краљево: Публик прес.
- Селимовић 2013: Салих Селимовић. *Сјеница*. Београд: АРИОМ д.о.о.

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

<<http://www.eparhija-prizren.com/sr/vesti/sveta-liturgija-i-parastos-povodom-sedamdesete-godisnjice-stradanja-mucenika-tutinskih>>. [13. 10. 2018].

КАЗИВАЧИ

Богдан Илић, Метикоши (рођен у Сувом Долу)
Васо Величанин, Метикоши (рођен у Сувом Долу)
Горица Бојовић, Београд (рођена у Сувом Долу)
Добривоје Илић, Метикоши (рођен у Сувом Долу)
Добросав Ивезић – Доле, Метикоши (рођен у Сувом Долу)
Драгомир Поповић – Драго, Метикоши (рођен у Сувом Долу)
Јаблан Ђуровић, Суви До
Комнен Поповић – Комо, Суви До
Милорад Савић, Добриња
Милош Вучетић, Краљево (рођен у Сувом Долу)
Пера Ивезић, Метикоши (рођена у Сувом Долу)
Саит Хацић, Суви До

Milutin D. ŽIVKOVIĆ

Dušan M. POPOVIĆ

PRIEST LUKA POPOVIĆ PARISHIONER OF SUVI DO
(MARCH 1ST 1890 – FEBRUARY 21ST 1943)

SUMMARY

Luka Popovic came from one of the most respected families from the area of Pešter, who gave birth to priests and national workers among the local Serbs. He was no exception to this practice, so he chose a church avocation in mature years. He took the parish in village Suvi Do, from his father Milutin, continuing family tradition. During the long-standing work in the inter-war period Luka Popovic was dedicated to church affairs, as well as to those of national and cultural significance. This made him a target of the attack by Muslim secessionists from the Tutin region, but also by the Albanian authorities installed in this area after the fall of the Kingdom of Yugoslavia in year 1941. One of these attacks will end Popovic's life two years later. Therefore, his murder must be seen from the context of the long-standing persecution of the Serbs from county of Štavica, as an act that speeded up this process and introduced it to the final stage by the spring of 1944.

Key words: Luka Popović, priest, parishioner, Suvi Do, county of Štavica, Milutin Popović, parish, bishop, diocese, church.